

Stanisław Liszewski

TURYZM W BUŁGARII
LE TOURISME EN BULGARIE

Dans l'article, on a présenté les principales directions des recherches scientifiques dans le domaine de la géographie du tourisme et des autres sciences s'occupant, en Bulgarie, des problèmes spatiaux du tourisme. On a caractérisé les centres académiques d'enseignement des cadres, on a aussi présenté les éditions bulgares consacrées à la problématique du tourisme. Dans l'article, l'auteur a mis à profit la littérature accessible du sujet ainsi que ses études menées en Bulgarie en 1983.

Sprzyjające warunki przyrodnicze, a także podjęte w 1956 r. decyzje władz państwowych o budowie kompleksów turystyczno-wypoczynkowych na wybrzeżu Morza Czarnego, spowodowały burzliwy rozwój ruchu turystycznego w Bułgarii. Dotyczy to zwłaszcza turystyki międzynarodowej, która w minionym okresie, a zwłaszcza w ostatnich 25 latach rozwinęła się niemal od zera do stanu, który w znaczący sposób wpływa na rozwój społeczny i ekonomiczny wielu regionów tego kraju i plasuje Bułgarię na jednym z czołowych miejsc w Europie.

Masowy rozwój turystyki międzynarodowej w Bułgarii łączy się z powstaniem znanych dzisiaj w Europie kurortów Złote Piaski, Drużba, Słoneczny Brzeg, których budowę zapoczątkowano w 1957 r. na niezagospodarowanych i niemal dziewiczych (z wyjątkiem Drużby, gdzie pierwsze hotele powstawały od 1948 r.) wybrzeżach ciepłego i słonecznego Morza Czarnego. Najnowszym kurortem bułgarskiego wybrzeża jest rozbudowywana od 1969 r. Albena.

Wraz z rozwojem bazy hotelowej wzrastała liczba turystów zagranicznych przybywających do tego kraju. Pierwszy milion cudzoziemców przybyłych do Bułgarii przekroczony został w 1965 r. (1083 tys.). W późniejszych latach ruch ten miał charakter lawinowy, osiągając

swoje dotychczasowe maksimum w 1981 r. — 6045 tys. cudzoziemców. Zmieniły się — i to w sposób zasadniczy — proporcje ilościowe cudzoziemców w stosunku do stałych mieszkańców Bułgarii. O ile w 1965 r. na każdych 100 stałych mieszkańców przypadało ok. 13 przybyłych tu cudzoziemców, to w 1981 r. liczba ta urosła do 66 przybyszów.

Mówiąc o cudzoziemcach przybywających do Bułgarii należy jednak pamiętać, iż część z nich (i to znaczna) przejeżdża przez ten kraj tylko tranzytem. Dotyczy to zwłaszcza ludności tureckiej, dla której najkrótsza droga do krajów Europy Zachodniej prowadzi właśnie przez Bułgarię. Łącznie w 1981 r. z ruchu tranzytowego przez Bułgarię skorzystało 3135 tys. cudzoziemców, czyli blisko 52% wszystkich zanotowanych cudzoziemców, w tym ponad 2,5 mln osób stanowili obywatele Turcji.

Decyzje o budowie a następnie rozbudowie kurortów nadmorskich, a obecnie również i górskich, wzrastający bardzo dynamicznie ruch turystyki międzynarodowej pobytowej i tranzytowej, a także rozwijająca się niezwykle szybko tzw. turystyka socjalna oraz wypoczynek indywidualny stały się powodem, ale również i koniecznością naukowego zajęcia się problematyką turystyki, czyli podjęciem badań nad turystycznym.

Badania te koncentrują się głównie w dwu centrach naukowych, w stolicy kraju Sofii oraz największym mieście wybrzeża morskiego — Warnie. Biorą w nich udział przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych, wśród których zdecydowanie przodują ekonomiści, geografo- wie, architekci i lekarze. Badania prowadzone są zarówno przez katedry wyższych uczelni, jak również przez różnorodne instytuty naukowo-badawcze.

Badania naukowe nad turystycznym w ośrodku sofijskim koncentrują się w czterech głównych jednostkach organizacyjnych. Największą z nich jest Wydział Geologiczno-Geograficzny Uniwersytetu Sofijskiego, na którym od 1973 r. działa Katedra Geografii Turystyki, założona przez prof. Ljubomira Dinewa. Prace badawcze nad turystycznym prowadzą także geografowie skupieni w Instytucie Geografii Bułgarskiej Akademii Nauk.

Drugą jednostką organizacyjną, w której prowadzi się studia i badania naukowe głównie o aplikacyjnym charakterze, jest Kompleksowy Instytut Naukowo-Badawczy i Projektowy Planowania Terytorialnego, Budownictwa i Architektury, zwany w skrócie KNIPITUGA. W Instytucie tym prace badawcze dotyczące turystyki prowadzone są w interdyscyplinarnych zespołach, a ich celem jest analiza przemian osadnictwa pod wpływem funkcji turystyczno-wypoczynkowej oraz plany zagospodarowania kompleksów turystyczno-wypoczynkowych Bułgarii.

Prace badawcze nad turystyką, głównie w zakresie jego organizacji i zarządzania, prowadzone są również przez Komitet Rady Ministrów ds. Systemu Informacji Socjalnej.

Czwartą jednostką organizacyjną w ośrodku sofijskim zajmującą się badaniami turystyki jest Instytut Naukowo-Badawczy Związków Zawodowych, w którym działa Laboratorium Naukowe Wypoczynku, Sportu i Turystyki. Laboratorium to prowadzi studia głównie nad tzw. wypoczynkiem socjalnym.

Drugim centrum naukowym w Bułgarii, w którym prowadzone są badania nad turystyką, jest Warna, a w szczególności tamtejsza Wyższa Szkoła Ekonomiczna, w której od 1965 r. działa Katedra Ekonomiki i Organizacji Międzynarodowego Turystyki. Katedra ta, dysponując interdyscyplinarnym zespołem naukowców (lekarz, balneoklimatolog, ekonomiści różnych specjalności, geograf), prowadzi badania z zakresu ekonomiki turystyki, głównie jednak turystyki międzynarodowej.

Interdyscyplinarność turystyki wynikająca z konieczności wielopłaszczyznowego i wszechstronnego badania procesów związanych z ruchem turystycznym, jego przyczynami, skutkami i następstwami, powoduje wielotematyczność prowadzonych studiów. Dotyczy to również badań naukowców bułgarskich. Omówienie całości tematyki prowadzonych w tym kraju badań nad turystyką przekracza możliwości jednego autora, a i ramy jednego opracowania. Stąd w dalszej części naszych rozważań przedstawiona zostanie tematyka badań przestrzennych nad turystyką prowadzonych przez geografów i specjalistów innych dyscyplin. Celowość prezentacji tych właśnie badań wynika ze znacznego już dziś dorobku zasługującego na szersze udostępnienie.

GLÓWNE KIERUNKI BADAŃ W ZAKRESIE GEOGRAFII TURYSTYKI

Badania geograficzne nad turystyką koncentrują się w Bułgarii wokół czterech głównych kierunków, które obejmują: studia teoretyczno-metodologiczne, badanie szeroko pojętych zasobów turystycznych, rolę turystyki jako czynnika aktywizacji i rozwoju oraz prace syntetyzujące, o charakterze regionalnym, w różnych przekrojach terytorialnych. Wymienione kierunki badań skupiają problematykę zdecydowanej większości opublikowanych prac i studiów, choć rozrzut tematyczny zainteresowań badawczych bułgarskich geografów jest nieporównywalnie szerszy, na co zwraca uwagę M. B a c z w a r o w (1984).

Podjęcie badań naukowych nad turystyką zmusiło geografów bułgarskich do zdefiniowania przedmiotu i zakresu zainteresowań tej nowej dyscypliny. Pierwszą definicję geografii turystyki na gruncie bułgar-

skim sformułował L. D i n e w z zespołem (1973). Upatrywał on przedmiotu badań tej dyscypliny w „analizie przestrzennych właściwości gospodarki turystycznej oraz w warunkach, czynnikach i zasobach, które determinują rozwój turystyki w różnych krajach i regionach”. To analityczne podejście do zjawisk związanych z turystyką było podstawą teoretyczną badań prowadzonych w Bułgarii w latach siedemdziesiątych.

Rozwój geografii turystyki na świecie stał się impulsem do poszukiwania rozszerzonego zakresu przedmiotowego tej dyscypliny. Autorem tego nowego ujęcia jest M. B a c z w a r o w (1984), który uważa, iż geografia turystyki „bada przestrzenne aspekty zasobów turystyczno-rekreacyjnych, potoków ruchu i wyposażenia materialno-technicznego, zarówno jako osobnych składników, jak i w ich wzajemnych relacjach, których wynikiem jest powstanie systemów terytorialnych i regionów różnych klas i specjalizacji”. W definicji tej — obok elementów występujących w poprzednim sformułowaniu, takich jak analiza przestrzenna zasobów turystyczno-rekreacyjnych czy ujęcie regionalne badanych zjawisk — występują nowe treści, do których należy zaliczyć konieczność badania relacji, a co za tym idzie powstających terytorialnych systemów rekreacyjnych, których model wyjściowy sformułowali wcześniej geografowie radzieccy W. S. P r i e o b r a ż e ŋ s k i, W. A. W i e d i e n i n, I. Z o r i n (1972). Porównanie definicji geografii turystyki sformułowanych przez L. Dinewa i M. Baczwaraowa wyraźnie wskazuje na ewolucję, jaką przechodzi ta dyscyplina wśród geografów bułgarskich. Od analizy rozmieszczenia po kompleksowe badania wzajemnych związków i relacji, które prowadzą do studiów systemowych. To nowe ujęcie teoretyczne znalazło swoje zastosowanie m.in. w pracach M. B a c z w a r o w a i N. A p o s t o ł o w a (1982) oraz P. S t a n e w a (1980).

Obok prac teoretycznych, zmierzających do określenia przedmiotu badań geografii turystyki, badacze bułgarscy najwięcej miejsca poświęcili na sformułowanie pojęcia regionu turystycznego (M. B a c z w a r o w 1970, 1982), a także na prace, których wynikiem stały się podziały terytorialne Bułgarii na regiony turystyczne (L. D i n e w 1975).

Dotychczasowe prace teoretyczno-metodyczne geografów bułgarskich nie przyniosły jednak zadowalających rezultatów w zakresie metod badawczych w tej dyscyplinie. Stosowane metody zaczerpnięte zostały głównie z geografii ekonomicznej i zaadoptowane na użytek badań nad turystyką. Istnieje wprawdzie, jak stwierdza to M. B a c z w a r o w (1984) omawiając dotychczasowy dorobek tej dyscypliny geografii, silna potrzeba uściślenia wyników badań i przejścia do stosowania metod ilościowych, na przeszkodzie temu stoi jednak brak odpowiednio agregowanych materiałów statystycznych.

Największy dorobek, mierząc ilością publikacji, posiadają geografo-
wie bułgarscy w zakresie badań szeroko pojętych zasobów turystyczno-
wypoczynkowych i to zarówno w ujęciu problemowym, jak i terytorial-
nym. Przyjmując definicję sformułowaną przez M. B a c z w a r o w a i I.
P i r o Ź n i k a (1978) zasobami turystyczno-wypoczynkowymi nazywa-
się „przyrodnicze i antropogeniczne obiekty, zjawiska i kompleksy tech-
niczne, wykorzystywane w usługach turystycznych i rekreacyjnych, za-
równo obecnie, jak i w przyszłości”.

Najbardziej zaawansowane są badania nad zasobami przyrodniczymi,
które w pierwszym okresie rozwoju turystyki międzynarodowej w Buł-
garii odegrały bardzo znaczącą rolę. Ogólną charakterystykę zasobów
przyrodniczych Bułgarii prezentują w formie kartograficznej dwa atlasy
opublikowane w początkach lat siedemdziesiątych. Są to *Atlas Bułgarii*
(1973) oraz *Atlas rejonów uzdrowiskowych Bułgarii* (1971), prezentujący
zasoby bioklimatyczne i balneologiczne kraju. Ten ostatni atlas opraco-
wany został w zasadzie bez udziału geografów, a jego autorami są bio-
klimatolodzy, przedstawiciele nauk medycznych i innych dyscyplin
przyrodniczych.

Geografowie są natomiast autorami opracowań niektórych kompo-
nentów środowiska przyrodniczego, traktowanych jako zasoby turys-
tyczne. Dotyczy to klimatu kurortów Bułgarii (Ch. T i s z k o w 1972), rze-
źby terenu analizowanej na przykładzie południowej Bułgarii (M. D a-
n e w a 1983), a także warunków heliologicznych na bułgarskim wybrze-
żu Morza Czarnego (B. W e k i l s k a 1975). Próbę kompleksowej ana-
lizy warunków naturalnych rozwoju wypoczynku i turystyki w Bułgarii
przeprowadziła w swojej pracy kandydackiej oraz opublikowanym arty-
kule N. P o p o w a (1982).

Szczególnie wiele prac poświęcili geografowie bułgarscy określeniu
zasobów naturalnych najbardziej atrakcyjnych przyrodniczo regionów
Bułgarii, a zwłaszcza wybrzeża Morza Czarnego, które stało się obsza-
rem największych inwestycji wypoczynkowych i turystycznych. Na
podkreślenie zasługują tu prace M. B a c z w a r o w a, B. M a n e w a,
P. O r e s z k o w a (1974) oraz K. M i s z e w a, Ch. T i s z k o w a, W. P o-
p o w a (1983), poświęcone naturalnym zasobom rekreacyjnym wybrze-
ży morskich Bułgarii.

Obok regionu nadmorskiego zainteresowania badawcze geografów
bułgarskich koncentrowały się na problematyce zasobów turystyczno-
rekreacyjnych regionu bałkańskiego (M. B a c z w a r o w 1981), obszaru
Witoszy (D. K a n e w, G. K r u m o w 1975), a także Rodopów (I. B r y m-
b a r o w 1980, 1982).

Znamiennym jest natomiast fakt, iż wśród geografów bułgarskich
nieliczne są jeszcze prace, w których autorzy prezentują wyniki ba-

dań nad zniszczeniem czy degradacją środowiska naturalnego przez turystykę. Do pozytywnych wyjątków można tu zaliczyć studia prowadzone przez W. Stojanczewa nad ochroną środowiska przed turystyką i rekreacją w strefie wybrzeża Morza Czarnego w okręgu Burgas (w 1983 r. Stojanczew kończył opracowanie pracy kandydackiej dotyczącej tej problematyki; praca ta była przygotowywana pod opieką doc. Baczwarowa i doc. Petrowa).

Wyrazem szczególnego zainteresowania geografów bułgarskich problematyką zasobów turystyczno-rekreacyjnych było międzynarodowe sympozjum naukowe, zorganizowane w dniach 20—21 X 1973 r. w Warnie. Sympozjum to poświęcone było geograficznym problemom użytkowania zasobów wypoczynkowych (*Geografski problemi...* 1979) i przyniosło interesujący przegląd zarówno teoretycznych rozważań, jak i praktycznych interpretacji dotyczących znaczenia i roli naturalnych i antropogenicznych zasobów turystyczno-wypoczynkowych. W sympozjum w Warnie, którego organizatorami było Bułgarskie Towarzystwo Geograficzne oraz Katedra Geografii Turyzmu Uniwersytetu Sofijskiego, a które było spotkaniem Grupy Roboczej Geografii Turyzmu Międzynarodowej Unii Geograficznej, udział wzięli przedstawiciele 10 państw, co wskazuje na szeroką reprezentację poglądów na temat wartości i użytkowania zasobów wypoczynkowych w turystyce.

Znacznie mniejszym zainteresowaniem w badaniach geograficznych cieszą się w Bułgarii szeroko rozumiane zasoby antropogeniczne. Do znaczących należy tu zaliczyć prace M. Baczwarowa (1981, 1983), poświęcone analizie obiektów historyczno-kulturowych jako zasobów turystycznych.

W drugiej z wymienionych prac znajduje się m. in. bardzo interesująca propozycja udziału geografów w analizie i typologii obiektów historyczno-kulturowych. Geografowie, zdaniem M. Baczwarowa, winni włączyć się w oszacowanie wartości turystycznej tych obiektów poprzez określenie wartości położenia, analizę historycznego mikrokrajobrazu, a także wyznaczenie stref ochronnych czy buforowych dla obiektów. Autor w oparciu o wyniki badań prowadzonych na terenie północnej Bułgarii proponuje również typologię zasobów antropogenicznych. Typologia ta opiera się na trzech elementach: a) podziale obiektów historyczno-kulturowych na: architektoniczne, etnograficzne, twierdze, fortece, muzea, klasztory i kościoły, obiekty związane z walką narodowowyzwoleńczą i rewolucyjną, b) ocenie obiektów wg pięciu wskaźników: ważności, dostępności, pojemności wizytujących, wyposażenia i przestrzennego zagospodarowania obszaru, c) analizie ruchu turystycznego do tych obiektów; jego wielkości, specjalizacji i zasięgu przestrzennego. Omówione skrótkowo propozycje badań zasobów antro-

pogenicznych, choć bardzo jednostronne, mają wiele cech oryginalności.

Trzeci z głównych kierunków badawczych bułgarskiej geografii turystyki skupia prace poświęcone turystyce jako czynnikowi rozwoju społeczno-ekonomicznego zarówno miejscowości, jak i regionów. Prowadzone w tym zakresie badania wynikają często z aktualnych potrzeb gospodarczych i mogą mieć charakter aplikacyjny. Biorą w nich udział — obok pracowników naukowych — także geografowie i planiści przestrzenni zatrudnieni w różnych jednostkach organizacyjnych i instytucjach, a zwłaszcza w Instytucie Naukowo-Badawczym i Projektowym Planowania Terytorialnego, Budownictwa i Architektury (KNIPITUGA).

Szczególne zainteresowanie badaniem wpływu turystyki na rozwój czy aktywizację miejscowości i regionów wynika obecnie w Bułgarii z sytuacji demograficznej, charakteryzującej się stałym wyludnianiem i starzeniem się mieszkańców wsi. Te opuszczane wsie i osady zachowują jednak swą znaczącą często atrakcyjność turystyczną i wypoczynkową, co może stać się podstawą do ich aktywizacji (interesujące położenie geograficzne, zasoby kultury materialnej, warunki klimatyczne itp.). Jak wykazały badania, korzystne warunki dla wypoczynku i turystyki istnieją w Bułgarii w ponad 1000 osadach, z których blisko 900 to małe wioski. Te właśnie niewielkie punkty osadnicze planuje się ożywić poprzez częściową przynajmniej zmianę ich funkcji — z rolniczej na wypoczynkową. Przewidywane zmiany funkcji łączą się z koniecznością adaptacji istniejącej substancji mieszkaniowej na cele wypoczynkowe, wykorzystywane jako drugie domy często przez tych, którzy tak niedawno przenieśli się do miast. Wyniki badań i studiów nad problematyką drugich domów opublikowane zostały w Biuletynie Informacyjnym KNIPITUGI (*Teritorialnoustrojstwenó razwítie...* 1980).

Problematyka roli wypoczynku w aktywizacji kraju znalazła również swoje odzwierciedlenie w planie przestrzennego zagospodarowania Bułgarii (*Edinen teritorialno-ustrojstwen...* 1979). Interesujące są także studia nad góorskimi i morskimi kurortami (P. Ewrew, I. Głucharow 1979). Niezależnie od prac prowadzonych przez instytuty naukowo-badawcze na podkreślenie zasługują również wyniki badań pracowników uniwersyteckich. Dotyczy to zwłaszcza studiów nad organizacją wypoczynku w aglomeracji miejskiej Sofii (M. Wodenska 1977), a także roli turystyki i wypoczynku w aktywizacji wsi i małych miast Bułgarii (M. Baczwarow 1980).

Przejawem zainteresowań badawczych geografów problematyką roli turystyki i wypoczynku w życiu gospodarczym było zorganizowane przez Katedrę Geografii Turystyki Uniwersytetu Sofijskiego oraz Grupę

Roboczą Geografii Turyzmu i Wypoczynku Międzynarodowej Unii Geograficznej międzynarodowe sympozjum na temat turystyki jako czynnika rozwoju krajów i regionów („Turizm — faktor za nacionalno i regionalno razvitie”). Sympozjum to (drugie, w krótkim odstępie czasu, organizowane przez geografów bułgarskich) obradowało 19—26 X 1975 r. w Sofii i Bełogradcziku i zgromadziło przedstawicieli z kilkunastu państw. Geografowie bułgarscy zaprezentowali w czasie obrad 21 referatów i komunikatów, w których m. in. analizowali turystykę jako czynnik aktywizujący rozwój społeczno-gospodarczy i zmiany na wsi, niektórych regionów kraju (Rodopy, mikroregion Sandanski — Melnik), a także miast (Weliko Tyrnowo).

Aplikacyjny charakter badań prowadzonych nad rolą turystyki i wypoczynku w życiu społecznym i gospodarczym całego kraju oraz poszczególnych jego regionów czy miejscowości należy zaliczyć do szczególnie interesujących. Wskazuje on bowiem na praktyczną przydatność geografów zajmujących się turystyką nie tylko jako organizatorów czy animatorów ruchu turystycznego, ale również jako tych, którzy uczestniczą w przygotowywaniu podjęcia ważkich decyzji społecznych i gospodarczych.

Ostatni, wśród wydzielonych przez nas głównych kierunków badawczych geografii turystyki, obejmuje opracowania o charakterze syntetycznym, którymi są podręczniki akademickie przygotowywane dla potrzeb kształcenia przyszłych kadr. W tym zakresie geografowie bułgarscy posiadają liczące się osiągnięcia.

W okresie ostatnich dziesięciu tylko lat opublikowano osiem podręczników lub rozdziałów w opracowaniach monograficznych traktujących o geografii turystyki. Prace te mają różny zakres tematyczny i terytorialny. Cztery z nich (S. Sławiew 1980, P. Stanew i in. 1979, P. Stanew 1980, Ch. Tiszkow, M. Baczwarrow, L. Dinew 1981) dotyczą wyłącznie Bułgarii a ich autorzy omawiają zarówno zasoby turystyczne, zagospodarowanie i organizację, jak również ruch turystyczny i wypoczynkowy tak międzynarodowy, jak i lokalny. Prace te mają głównie charakter informacyjny i z metodologicznego punktu widzenia nie wnoszą nowych treści.

Inną wartość, zwłaszcza teoretyczną, posiadają pozostałe z opublikowanych ostatnio podręczników. Najstarszym z nich jest praca zbiorowa przygotowana przez zespół autorów L. Dinew, S. Dinczew, K. Krystew, P. Stanew, W. Wasilew (1973) pt. *Geografija na turizma*, w której m. in. sformułowano pierwszą na gruncie bułgarskim definicję geografii turystyki. Podobne treści, choć podane w bardziej uproszczonej formie zawiera drugi z podręczników przygotowany przez podobny zespół autorów: L. Dinew, S. Dinczew,

K. Krystew, W. Wasilew (1978), a przeznaczony dla słuchaczy na średnim poziomie kształcenia.

Dwie następne prace poświęcone zostały w dużym stopniu ujęciu regionalnemu problematyki turystyki. Praca M. Baczwarowa (1975) dotyczy geografii turystyki w europejskich krajach socjalistycznych, łącznie ze Związkiem Radzieckim, a najmłodsze z tych opracowań również zatytułowane *Geografija na turizma* (M. Baczwarow, N. Apostołow 1982) jest na gruncie bułgarskim najbardziej kompleksowo opracowanym podręcznikiem.

Praca ta składa się z czterech głównych części, z których najciekawszą z metodologicznego punktu widzenia jest część pierwsza, zatytułowana „Teoretyczne podstawy geografii turystyki”. Autorzy definiują w niej pojęcia używane w tej dziedzinie wiedzy, m. in.: geografia turystyki, zasoby rekreacyjno-turystyczne, region turystyczny, terytorialny system turystyczno-rekreacyjny i in. W tej części pracy omówione również zostały tendencje w geograficznym rozmieszczeniu ruchu turystycznego na świecie.

Druga część pracy poświęcona została geografii turystyki w Bułgarii. Obejmuje ona analizę zasobów turystycznych, problemy demograficzne, obsługę komunikacyjną i bazę turystyczną, a następnie analizę ruchu turystycznego w trzech płaszczyznach: ruch turystyczny cudzoziemców do Bułgarii, ruch turystyczny Bułgarów poza granice kraju i wewnętrzny ruch turystyczny. Ta część pracy kończy się analizą siedmiu głównych rejonów i pięciu mikrorejonów turystycznych Bułgarii.

Kolejne dwie części pracy poświęcone zostały analizie regionalnej. W trzeciej autorzy omawiają geografie turystyki w ZSRR, europejskich krajach socjalistycznych i na Kubie, a w czwartej geografie turystyki w krajach kapitalistycznych Europy. Układ treści przy omawianiu każdego z państw jest podobny do tego, który został zaprezentowany przy analizie Bułgarii.

Przedstawiona bardziej szczegółowo praca M. Baczwarowa i N. Apostołowa jest najbardziej dojrzałym i najpełniejszym podręcznikiem geografii turystyki wydanym w Bułgarii w połowie lat osiemdziesiątych.

Z prac o charakterze regionalnym należy podkreślić jedyną do tej pory publikację w języku polskim napisaną przez geografa bułgarskiego, a dotyczącą regionów turystycznych Bułgarii (L. Dinew 1974).

Przegląd głównych kierunków badawczych geografii turystyki w Bułgarii pozwala na dokonanie ogólniejszej oceny tej dziedziny badań naukowych. W świetle dostępnej literatury oraz znajomości środowiska twórczego można stwierdzić brak poważniejszych, oryginalnych

nalnych opracowań teoretycznych i metodycznych. W tym zakresie są to głównie adaptacje poglądów i metod zaczerpniętych z innych szkół naukowych.

Szczególnie zwraca uwagę brak poważniejszych prac geograficznych i to zarówno teoretycznych, jak i empirycznych, dotyczących ochrony środowiska naturalnego przed degradacją pod wpływem turystyki i wypoczynku.

Bardzo wysoko należy natomiast ocenić szeroko prowadzone badania nad zasobami turystyczno-wypoczynkowymi. Zwraca tu szczególną uwagę oryginalne podejście do wartości przyrodniczych i antropogenicznych, które traktuje się nie jak zbiór walorów mogących zachęcić do uprawiania turystyki, ale znacznie szerzej — jako zasoby turystyczno-wypoczynkowe, czyli jako kategorię ekonomiczną.

Do oryginalnych należy także zaliczyć te studia, które wskazały na wpływ i rolę turystyki w przemianach funkcjonalnych, zwłaszcza osadnictwa wiejskiego.

Główne kierunki badań geografii turystyki w Bułgarii wskazują wyraźnie na przewagę elementów empirycznych nad teoretycznymi, co należy tłumaczyć m. in. młodością środowiska badawczego stworzonego i nadal rozwijającego się w oparciu o konkretne problemy, jakie przyniósł Bułgarii dynamicznie wzrastający ruch turystyki międzynarodowej. Dynamizm tego środowiska przejawia się nadal w rozwiązywaniu konkretnych, często nawet aplikacyjnych zadań oraz w kształceniu nowych kadr, co znajduje potwierdzenie w licznych już dziś pracach o charakterze syntez podręcznikowych.

KSZTAŁCENIE KADR

W istniejącym obecnie systemie szkolnictwa wyższego w Bułgarii wymienić należy dwa ośrodki, które szczególnie wyróżniają się w kształceniu kadr dla potrzeb turystyki. Jeden z nich związany jest z Katedrą Geografii Turystyki Uniwersytetu Sofijskiego, drugi z Katedrą Ekonomiki i Organizacji Międzynarodowego Turystyki Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Warnie.

Specjalność dydaktyczna z geografii turystyki powstała na Uniwersytecie Sofijskim w roku akademickim 1967/1968 i poprzedziła powołanie Katedry o tej samej nazwie.

Obecnie kształcenie odbywa się w systemie pięcioletnim na dwóch kursach, dla studentów obcokrajowców i dla studentów bułgarskich. Studenci bułgarscy przez pierwsze dwa lata studiują podstawowy kurs geografii, a od trzeciego przechodzą na specjalność geografii turystyki, która trwa trzy lata. Plan przedmiotowy specjalności dla cudzo-

ziemców jest szerszy i niezależnie od przedmiotów wykładanych dla studentów bułgarskich obejmuje m. in.: archeologię, etnografię, socjologię i psychologię społeczną w turystyce, bioklimatologię i balneologię, a także przedmioty ekonomiczne związane z turystyką międzynarodową: ekonomika turystyki międzynarodowej, organizacja turystyki międzynarodowej czy koniunktura i marketing na rynku turystycznym.

Kurs specjalności z geografii turystyki dla studentów bułgarskich obejmuje dwanaście przedmiotów, wśród których, obok przedmiotów geograficznych takich jak geografia fizyczna i ekonomiczna Bułgarii, geografia regionalna turystyki czy geografia wypoczynku i turystyki Bułgarii, znajdują się przedmioty mające przygotować absolwenta do wykonywania konkretnego zawodu. Należy tu wymienić m. in. planowanie regionalne turystyki, turystyczną propagandę i reklamę, metody pilotażu i przewodnictwa czy organizację i planowanie wypoczynku.

W programach obu specjalności przewidziane są praktyki terenowe realizowane po różnych latach studiów. Są one uprofilowane w taki sposób, aby studenci mogli praktycznie zapoznać się z szeroko rozumianą działalnością turystyczną (przewodnictwo, organizacja wypoczynku, planowanie ekonomiczne itp.).

Zgodnie z programem, studenci obcokrajowcy po ukończeniu kursu posiadają kwalifikacje specjalisty geografii wypoczynku i turystyki, a studenci bułgarscy — nauczyciela geografii i specjalisty od przestrzennej organizacji wypoczynku i turystyki. Absolwenci bułgarscy otrzymują jednocześnie uprawnienia w drugiej specjalności, nauczyciela języków obcych.

Wyższą formą kształcenia w zakresie geografii turystyki są prace kandydackie (odpowiednik prac doktorskich w Polsce), które od lat prowadzone są przez Katedrę Geografii Turystyki. Prace te, pierwotnie kierowane przez prof. L. Dinewa a obecnie doc. M. Baczwarowa, dotyczą: oceny potencjału i gospodarki turystycznej niektórych rejonów Bułgarii — okręgi Warny i Burgas oraz mikrorejon Rodopów, oceny lokalizacji turystycznych w Bułgarii a także oceny zasobów turystycznych Iraku, Nigerii i Egiptu. Ta ostatnia problematyka była realizowana przez stypendystów wymienionych krajów, którzy na Uniwersytecie Sofijskim otrzymali stopnie kandydackie.

Rola i znaczenie Katedry Geografii Turystyki Uniwersytetu Sofijskiego w kształceniu kadr dla potrzeb turystyki trudna jest do przecenienia. Wykształciła ona do chwili obecnej ok. 300 absolwentów i to zarówno obywatele Bułgarii, jak i kilkunastu państw, głównie z tzw. „trzeciego świata”. Stopnie kandydatów nauk geograficznych

ze specjalności geografia turystyki uzyskało (do 1983 r.) siedmiu geografów, w tym trzech cudzoziemców. Około 80% absolwentów tej specjalności pracuje w szeroko pojętym systemie turystyki i rekreacji.

Drugim ośrodkiem akademickim zajmującym się kształceniem kadr dla potrzeb turystyki jest Katedra Ekonomiki i Organizacji Międzynarodowego Turyzmu Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Warnie, kierowana przez doc. Nedelczo Enewa (informacja z 1983 r.). Katedra prowadzi specjalność dydaktyczną Ekonomika i Organizacja Turyzmu, która trwa cztery i pół roku. Na specjalności studiuje ok. 30 studentów bułgarskich i 50—60 obcokrajowców. Studenci obowiązkowo uczą się trzech języków: francuskiego, angielskiego i niemieckiego. Absolwenci w 93% znajdują zatrudnienie w turystyce. Program studiów — obok przedmiotów ogólnych — obejmuje kilkanaście przedmiotów specjalnościowych z zakresu ekonomiki turystyki. Są to m. in.: ekonomika i organizacja turystyki międzynarodowej, ekonomika biura podróży, ekonomika transportu turystycznego, ekonomika hotelarstwa, ekonomika gastronomii, marketing turystyczny, technologia obsługi turystycznej, system kierowania, księgowość i finanse i in. Program kształcenia przewiduje również przez jeden semestr (5 godz. wykładów i 2 godz. ćwiczeń tygodniowo) zajęcia z geografii turystyki.

Katedra prowadzi także studia aspiranckie, które przygotowują do wykonania prac kandydackich. W studiach tych uczestniczyło łącznie ok. 30 aspirantów. Tematyka prac kandydackich jest bardzo szeroka i obejmuje problemy ekonomiczne niemal całej sfery usług turystycznych. Jako bardziej charakterystyczne należy wymienić tematy niektórych prac kandydackich, takich jak: „Ekonomiczna efektywność hotelarstwa na wybrzeżu Morza Czarnego w Bułgarii”, „Ekonomiczne problemy turystyki kongresowej”, „Problemy walutowe turystyki w Bułgarii”, „Socjalno-ekonomiczna struktura turystów z RFN, którzy przybyli na odpoczynek do Bułgarii” i in.

Obok ośrodków akademickich, przygotowujących specjalistów dla potrzeb szeroko rozumianej gospodarki turystycznej, działają na terenie Bułgarii centra kształcące kadry średniego i niższego szczebla. Można tu między innymi wymienić Instytut Naukowo-Badawczy Związków Zawodowych w Sofii, który prowadzi kursy podyplomowe o różnej problematyce i zakresie dla kadr zajmujących się tzw. turystyką socjalną. W kursach tych uczestniczą również przedstawiciele związków zawodowych z innych państw. W zależności od profilu kursy te trwają od kilku tygodni do dwóch lat.

Na uwagę zasługuje także działalność „Centrum Kształcenia Kadr Turystycznych” dla potrzeb turystyki międzynarodowej, powstałe

w Burgas w 1977 r. przy pomocy ONZ. Centrum to prowadzi kształcenie dla średniego personelu turystycznego w formie tzw. kursów doskonalenia zawodowego w okresie od 15 października do 30 kwietnia, czyli po letnim sezonie turystycznym. Rocznie centrum przyjmuje ok. 800 słuchaczy, w tym również cudzoziemców (w 1982 r. kształciła się tu grupa z Nigerii). Zakres kształcenia jest bardzo szeroki i obejmuje różne dziedziny. Działa tu m. in. Katedra Języków Obcych prowadząca doksztalcenie w zakresie języków obcych, a także Katedra Dyscyplin Specjalnych, która prowadzi m. in. kursy pilotażu. Centrum wyposażone jest w nowoczesną aparaturę, m. in. audiowizualną, posiada również bogatą bibliotekę specjalistyczną i dostęp do międzynarodowych materiałów statystycznych.

WYDAWNICTWA

Rozwój badań naukowych nad turystyką — obok ośrodków badawczych i centrów dydaktycznych — nierozłącznie związany jest z wydawnictwami, w których z jednej strony można prezentować wyniki badań, z drugiej zaś otrzymywać informacje niezbędne dla prowadzenia ocen i studiów.

W połowie lat osiemdziesiątych liczba wydawnictw związanych merytorycznie z turystyką w Bułgarii ograniczona do kilku i obejmowała głównie materiały informacyjne, rzadziej były to serie prezentujące wyniki badań naukowych.

1. Przy merytorycznym udziale pracowników Katedry Ekonomiki i Organizacji Międzynarodowego Turystyki Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Warnie wydawana jest od 1978 r. seria zeszytów naukowych pt. „Turizm Meždunaroden”. Każdy z zeszytów tego wydawnictwa (numeracja ciągła) stanowi samodzielną tematycznie pracę i poświęcony jest innemu zagadnieniu. Przykładowo można tu wymienić zeszyty poświęcone: socjalistycznej ekonomicznej integracji przez turystykę (zeszyt nr 3) autorstwa: A. Georgijew, P. Stanew, T. Christowa, K. Kostow (1979), obsłudze transportowej turystyki w Bułgarii (zeszyt nr 4) autorstwa: L. Mutańczew, M. Neszcow (1980), czy jakości obsługi turystów (zeszyt nr 6) autorstwa: N. Enew, H. Hadżinikolow, E. Atanasowa, A. Karolew (1981).

2. Od 1981 r. ukazuje się miesięczny biuletyn naukowo-technicznej i ekonomicznej informacji o turystyce pt. NTI „Turizm” (Meseczen bjuletin za nauczno-techniczeska i ikonomiczeska informacija po turizma — NTI „Turizm”). Biuletyn ten przygotowuje zespół pod redakcją M. Atanasowej, a jego treść wypełniają informacje o problemach

turystyki z całego świata. Biuletyn ten zawiera również analityczną bibliografię wydawnictw światowych.

3. Komitet Rady Ministrów ds. Systemu Informacji Socjalnej wydaje materiały statystyczne zatytułowane „Turizm” (Turizm — Statisticheski godisnik. Izdanie na Komitet po Edinno Sistema za Socjalna Informacija pri Ministerskija Swet). Jest to rocznik statystyczny poświęcony turystyce zarówno międzynarodowej, jak i wewnętrznej. Rocznik składa się z dwu głównych części. W pierwszej zawarte są materiały dotyczące międzynarodowego ruchu turystycznego w Bułgarii, część druga dotyczy turystyki wewnętrznej, także socjalnej, prezentowanej w przekroju wojewódzkim. Rocznik zawiera komplet materiałów statystycznych informujących głównie o bazie materialnej i ruchu turystycznym w Bułgarii.

4. Od 1980 r. Państwowy Komitet Turystyki wydaje biuletyn poświęcony gospodarczemu aspektowi turystyki międzynarodowej i wewnętrznej Bułgarii („Meždunaroden i wtreszen stopanski turizm”).

5. Kompleksowy Instytut Naukowo-Badawczy i Projektowy Planowania Terytorialnego, Budownictwa i Architektury KNIPITUGA jest wydawcą biuletynu informacyjnego (Informacionen bjuletin — Kompleksen Naucznoizsledowateliski i Proektantski Institut po Teritorialno Ustrojstwo, Gradoustrojstwo i Architektura), w którym drukowane są również materiały dotyczące zagadnień planistycznych związanych z turystyką.

6. Także Instytut Naukowo-Badawczy Związków Zawodowych w Sofii wydaje zeszyty naukowe (jeden rocznie) oraz studia (dwa w roku), w których znaleźć można materiały dotyczące głównie tzw. turystyki socjalnej w Bułgarii.

7. Geografowie bułgarscy pozbawieni są samodzielnego wydawnictwa poświęconego wyłącznie geografii turystyki. Prace z tego zakresu ukazują się w kwartalniku Bułgarskiej Akademii Nauk zatytułowanym „Problemy na geografijata”, w „Roczniku Uniwersytetu Sofijskiego” seria Geografija lub w wydawnictwach okolicznościowych zjazdów Bułgarskiego Towarzystwa Geograficznego albo specjalnie organizowanych sympozjów naukowych.

8. Omawiając wydawnictwa poświęcone turystyce na wyróżnienie zasługuje opracowany przez interdyscyplinarny zespół autorów pod ogólną redakcją Asena Gieirgijewa (1982) słownik terminologiczny ekonomiki i organizacji turystyki („Kratyk terminoloszczen rocznik po ikonomika i organizacija na turizma”). Słownik ten może być wyrazem tendencji integracyjnych w nauce bułgarskiej wokół nowej, tworzącej się wciąż dyscypliny naukowej, jaką jest turystyka.

PIŚMIENNICTWO

- Atlas kurortno raionirani na Bułgarii, 1971, Sofia.
- Atlas na Narodna Republika Bułgarii, 1973, Sofia.
- Baczwarow M., 1970, *Za ikonom-geografskata sysznost na turisticzeskaja rajon*, „Godisznik na Sofijski Uniwersitet”, t. LXI, Geografija, kniga 2.
- Baczwarow M., Manew B., Oreszkowa P., 1974, *Primer na kompleksno regionalno izsledowane s geografska ocenka na turisticzeskite resursi i charakterni osobenosti na otdicha i turizma w naszeto južno czernomorie*, „Godisznik na Sofijski Uniwersitet”, t. LXVIII, Geografija, kniga 2.
- Baczwarow M., 1975, *Geografija na turizma na socialisticzeskite strani*, Sofia.
- Baczwarow M., Pirożnik I., 1978, *Otnosno sysznostta i osobenostite na kurortno-turisticzeskite resursi*, t. XVI (XVII), Izwestija na Bułgarskie Geografskije Drużestwo, Sofia.
- Baczwarow M., 1980, *Selskijat otdich i turizm — faktor za aktiwizacija na malkite selisza. Sbornik nauczno-practiczeska konferencija*, KNIPITUGA, Sofia.
- Baczwarow M., 1981, *Geograficzeskie aspekty razwitija meždunarodnogo turizma w Balkanskom rekreacjonnom mikrorajone*, „Westnik BGU”, kniga 2.
- Baczwarow M., 1981, *Historic sites and space monagment*, „Études Mémoires”, Centr des houtes etudes touristiques, Aix-en-Provence.
- Baczwarow M., Apostołow N., 1982, *Geografija na turizma*, Warna.
- Baczwarow M., 1983, *The territorial management of anthropogenetic tourist resources with reference to Bulgarian experience*, maszynopis w Inst. Geogr. Ekon. i Organizacji Przestrzeni UŁ.
- Baczwarow M., 1984, *The geography of tourism and recreation in Bulgaria*, „GeoJournal”, vol. 9, nr 1.
- Brymbarow I., 1980, *Rodopite — kurortno-turisticzeski potencjał*, Sofia.
- Brymbarow I., 1982, *Rodopite — kurortno-turisticzeska teritorija*, Sofia.
- Danewa M., 1983, *Opit za rekreacionna ocenka na reliefa (na primera na Sewiernia Bułgarija)*, „Problemy na geografijata”, kniga 1.
- Dinew L., Dinczew S., Krystew K., Stanew P., Wasilew W., 1973, *Geografija na turizma*, Sofia.
- Dinew L., 1974, *Regiony turystyczne Bułgarii*, Biul. Inf. Inst. Turystyki, nr 8/9.
- Dinew L., 1975, *Koncepcija za turisticzesko raioniranie na NRB*, „Godisznik na Sofijski Uniwersitet”, t. LXVI, Geografija, kniga 2.
- Dinew L., Dinczew S., Krystew K., Wasilew W., 1978, *Geografija na turizma — uczebnik za srednitate specialni uczilisza*, Sofia.
- Edinen teritorialno-ustrojstwen plan na Narodna Republika Bułgarija. *Sistema otdich*, 1979, „Informacionen bjuletin, KNIPITUGA, kniga 5.
- Enew N., Chadżinikołow Ch., Atanasowa E., Karolew A., 1981, *Kaczestwo na turisticzeskoto obslužwane*, „Turizm meždunaroden”, kniga 6.
- Ewrew P., Głucharow I., 1979, *Planinski i morski kurorti*, KNIPITUGA, Sofia.
- Geografski problemi po izpolzowane na Kurortnija potencjał*, Warna — Drużba 20—21 X 1973, 1979, Sofia.
- Georgijew A., Stanew P., Christowa T., Kostow K., 1979, *Socialisticzeskata ikonomiczeska integracija w turizma*, „Turizm meždunaroden”, kniga 3.
- Georgijew A., Stanew P., Chadżinikołow Ch., Neszkow M., Markowa R., Baczwarow M., 1982, *Kratyk terminoloszczen recznik po ikonomika i organizacija na turizma*, Warna.

- Kanew D., Krumow G., 1975, *Rekreacionni resursi na jugoiztočna Witosza*, „Problemi na geografijata”, kniga 4.
- Miszew K., Tiszkow H., Popow W., 1983, *The natural recreational resources of the Bulgarian Black sea coast*. Probl. of Geogr., nr 1.
- Mutaftczijew L., Neszkow M., 1980, *Transportno obslužwane na turizma w NRB*. „Turizm meždunaroden”, kniga 4.
- Popowa N., 1982, *Mjasto i rolja na rekreacionno-turisticzeskite resursi kato faktor na proizvodstwenija proces*, t. XX (XXX), Izwestija na Bylgarskie Geografskije Družestwo, Sofija.
- Prieobraženskij W. S., Zorin I., Wiedienin J. A., 1972, *Geograficzeskije aspekty konstruirowanija nowych tipow riekreacyonnych sistem*, „Izwestija AN SSSR”, ser. Geografia, nr 1.
- Sławew S., 1980, *Geografija na turizma na Bylgarija* (kratyk kurs), Swisztow.
- Stanew P. i in., 1979, *Organizacija, uprawnienie i razwitiie na pocziwnoto deło w NR Bylgarija*, Sofija.
- Stanew P., 1980, *Pocziwnoto deło w NR Bylgarija*, Sofija.
- Teritorialnoustroistweno razwitiie uprawnienie na wilnija otdich w NR Bylgarija*, 1980, „Informacionen bjuletin”, KNIPITUGA, kniga 7—8.
- Tiszkow Ch., 1972, *Klimatyt na kurortite w Bylgarija*, Sofija.
- Tiszkow Ch., Baczwarow M., Dinew L., 1981, *Geografija na otdicha i turizma*, czas. XI, *Geografija na Bylgarija*, t. II, Sofija.
- Turizm — faktor za nacjonalno i regionalno razwitiie. Meždunaroden simpozjum Sofija — Belogradczik 19—26 X 1975*, Sofija 1979.
- Wekilska B., 1975, *Heliotermicznj resursi na Bylgarskoto Czernomorsko Kraibrezie*, kandidatecka disertacija, Sofija.
- Wodenska M., 1977, *Territorialnaja organizacija otdycha naselenija aglomeracii Sofij*, „Izwestija AN SSSR”, no. 4.

Doc. dr habil. Stanisław Liszewski
Zakład Geografii Miast i Turyzmu
Instytutu Geografii Ekonomicznej
i Organizacji Przestrzeni
Uniwersytetu Łódzkiego
al. Kościuszki 21
90—418 Łódź

Wpłynęło:
10 czerwca 1985 r.

RÉSUMÉ

L'affluence croissante des touristes étrangers, le nombre desquels a dépassé, en Bulgarie, 6 millions, ainsi que le développement renforcé du tourisme intérieur, causé, entre autres, par la semaine anglaise, ont éveillé les intérêts de recherches chez les représentants des disciplines scientifiques différentes.

Le savoir théorique sur le déplacement et le service des touristes, nommé tourisme, est exercé en Bulgarie, par les représentants des sciences économiques et géographiques, par les architectes, les médecins et autres, groupés dans deux les plus grands centres du pays Sofia et Varna.

Dans l'article, d'une façon plus détaillée, on a présenté les intérêts de recherches dans le domaine de la géographie du tourisme et d'autres sciences s'occupant, en Bulgarie, des problèmes spatiaux de déplacement, en distinguant quatre directions principales.

1. Les études théoriques et méthodologiques. En principe, elles se concentraient autour du sujet des recherches de la géographie du tourisme, des fonds touristiques et des autres définitions primordiales. Ces études ont abouti à la définition de la sphère notionnelle du tourisme qui „examine les aspects spatiaux des fonds touristiques et récréatifs, les torrents de mouvement et l'équipement matériel et technique, aussi bien comme les éléments séparés que dans leurs relations réciproques et dont le résultat est la naissance des systèmes territoriaux et des régions aux classes et spécialisations différentes" (M. Batchvarov 1982, 1984). Cependant, insuffisants sont les résultats des études en cours dans le domaine des méthodes de recherches dans cette discipline.

2. L'examen des fonds touristiques et récréatifs. A présent, cette direction est représentée par la plus grande quantité de publications. Les études menées concernent aussi bien les fonds naturels — le climat et le relief avant tout — que ceux anthropogéniques. Les plus nombreux travaux se réfèrent aux fonds touristiques et récréatifs sur la mer Noire, le nombre des études sur les autres régions touristiques du pays (Rhodope, microrégion de Vitoscha et autres) étant considérablement moindre. C'est en 1973 que les géographes bulgares ont organisé un symposium international dont les participants délibéraient sur „les problèmes géographiques de l'exploitation des fonds récréatifs" (1979).

3. La troisième des directions principales concentre les travaux consacrés au tourisme — facteur du développement social et économique aussi bien des localités que des régions. Dans ces travaux les géographes collaborent avec les planificateurs de l'espace, et les études ont souvent un caractère applicateur. Cela se lie avec la nécessité urgente d'aménager plusieurs villages et petites localités bulgares qui, abandonnés par les habitants se rendant en villes, perdent les bases de leur existence. Les études faites démontrent le rôle que peut jouer la fonction récréative dans l'augmentation de l'activité de ces localités. Le symposium international consacré „au tourisme — facteur du développement des régions et des pays", organisé en 1975 par, entre autres, la Chaire de Géographie du Tourisme de l'Université de Sofia et le Groupe de Travail de Géographie du Tourisme et de la Récréation auprès de l'Union Internationale de Géographie à Sofia et Belogradchik en 1975, a démontré l'intérêt international qu'éveille cette direction des études.

4. Les élaborations synthétiques au caractère des manuels. L'acquis des géographes bulgares dans ce domaine est considérable. Pendant dix dernières années on a élaboré huit manuels ou chapitres dans les monographies, dans lesquels, d'une façon synthétique, on a présenté le savoir contemporain sur le tourisme en Bulgarie, ainsi que dans d'autres pays de l'Europe et du monde. Parmi les meilleurs manuels comptent les travaux de L. Dinev et de ses collaborateurs (1973), de M. Batchvarov (1975) et de M. Batchvarov et N. Apostolov ((1982).

Dans la deuxième partie de l'article, on a présenté les centres de l'enseignement préparant les cadres pour les besoins du tourisme sur le territoire de la Bulgarie. C'est la Chaire de Géographie du Tourisme à l'Université de Sofia, créée en 1973 qui s'occupe de l'instruction des géographes. Jusqu'à présent, 300 personnes, Bulgares et étrangers, y ont fait leurs études. Dans l'Ecole Supérieure de l'Economie à Varna, la Chaire d'Economie et d'Organisation du Tourisme International prépare les cadres des économistes. Créée en 1965, la chaire donne un enseigne-

ment aux 30 étudiants bulgares, et 50—60 étrangers. A des niveaux différents les cadres sont aussi préparés par l'Institut Scientifique des Recherches auprès des Syndicats à Sofia et par le Centre de l'Enseignement des cadres touristiques pour les besoins du tourisme international, créé à Bourgas en 1977 avec l'aide considérable de l'O.N.U.

La revue des éditions les plus importantes, consacrées au tourisme, éditées par les écoles supérieures, les instituts scientifiques, les offices, les comités, etc., ferme l'article.

L'auteur a mis à profit la littérature accessible et ses études menées en Bulgarie en 1983.

Traduit Lucjan Kowalski

SUMMARY

Growing inflow of foreign tourists to Bulgaria, whose number exceeded 6 million persons in 1981, together with development of internal tourist movement intensified among others by 5-day working week, have generated research interest shared by many scientific disciplines.

The theoretical knowledge about tourist movement and provision of services for tourists, known as „tourism", is pursued in Bulgaria by representatives of economic and geographical sciences, architects, physicians and others grouped in two biggest centres i.e. in Sofia and Varna.

The article discusses in greater detail research interests of the geography of tourism and other sciences dealing with problems of spatial tourist movement in Bulgaria. There have been distinguished four main directions of these studies.

1. Theoretical-methodological studies. They were mainly focussed on defining the object of studies within the sphere of the geography of tourism, concepts of tourist region, tourist resources and other fundamental terms. These studies allowed to define the concept scope of the geography of tourism, which „studies spatial aspects of tourist-recreational resources, flows of traffic and material-technical facilities, both as separate elements and in their mutual relations. They lead ultimately to creation of territorial systems and regions of different classes and specializations" (M. Bachvarov 1982, 1984). On the other hand, studies on research methods in this discipline conducted so far failed to produce satisfactory results.

2. Studies on tourist-recreational resources. This research trend can boast the biggest number of publications at the present time. The studies encompass both natural resources (mainly climate and land relief) and anthropogenic resources. Most of them concern tourist-recreational resources along the coast of the Black Sea, with relatively fewer of them dealing with tourist regions in Bulgaria (Rhodopes, microregion of Vitosha and others).

Bulgarian geographers organized in 1973 an international symposium on „Geographical problems of utilization of recreational resources" (1979).

3. The third main research trend is focussed on studies devoted to tourist movement as a factor of socio-economic development of both particular places and regions. In these studies, geographers co-operate with spatial planners and the studies are also of applied character. This is connected with an urgent need of

developing numerous villages and small towns in Bulgaria, which gradually lose their economic viability as a result of outflow of their population to bigger towns. The performed studies point at a significant role of the recreational function in activation of these settlements. An expression of international interest in this trend in research may be an international symposium on „Tourism — a factor in development of regions and countries" (1979), which was organized among others by the Institute of Tourism Geography at Sofia University and the Working Group for Tourism and Recreation of the International Geographical Union in Sofia and Belogradtchick in 1975.

4. Synthetic studies of manual type. The contributions of the Bulgarian geographers in this field are very significant. Within the last 10 years, there were prepared eight manuals or chapters in monographs presenting the available knowledge about tourist movement both in Bulgaria and in other countries of Europe and the world in a synthetic manner. Among the best manuals are those of L. Dinev and his team (1973), M. Bachvarov (1975), and M. Bachvarov and N. Apostolov (1982).

In the second part of the article, there are described centres preparing qualified cadres for the tourist industry in Bulgaria. Geographers obtain their education in the Institute of Tourism Geography, University of Sofia, which was opened in 1973 and which has given 300 graduates both from Bulgaria and other countries.

The Institute of Economics and Organization of International Tourism in the Higher School of Economics at Varna provides education for economists. The Institute was founded in 1965, and its present enrolment includes about 30 Bulgarian students and 50—60 foreign students.

Apart from academic centres, qualified cadres for the tourist industry are trained at different levels, among others, by the Scientific-Research Institute of Trade Unions in Sofia and by the Centre of Education of Tourist Cadres preparing graduates for the international tourist industry. The latter was set up at Burgas in 1977 with a considerable aid of the United Nations.

The article ends with a review of more important publications dealing with tourist movement prepared both by academic institutions and research institutes and by different offices, committees, etc.

The article is based on the available literature of the subject and on the studies conducted by the author in Bulgaria in 1983.

Translated by Leszek Podbielski

B.U.L.